

UNIVERZITA KARLOVA
FILOZOFICKÁ FAKULTA

Bakalářská práce

2017

Cyril Kubát

UNIVERZITA KARLOVA
FILOZOFICKÁ FAKULTA
Ústav řeckých a latinských studií

Cyril Kubát

**Ciceronova korespondence s M. Terentiem
Varronem (46 – 45 př. Kr.). Překlad a interpretace
vybraných dopisů**

**Cicero's Correspondence with M. Terentius Varro
(46 – 45 BC). Translation and interpretation of
selected letters**

Bakalářská práce

Rok obhajoby: 2017

Vedoucí práce: doc. PhDr. Václav Marek, CSc.

Poděkování:

Na tomto místě bych rád poděkoval vedoucímu práce, doc. PhDr. Václavu Markovi CSc. za cenné rady, připomínky a čas, který se mnou věnoval tvorbě této práce. Děkuji také mým rodičům, sestře s rodinou a bratrovi za velkou podporu nejen při tvorbě této práce, ale i po celou dobu mého studia.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 3. srpna 2017

Cyril Kubát

Abstrakt

Hlavním cílem této bakalářské práce je překlad a interpretace dopisů Marka Tullia Ciceroa adresovaných Markovi Terentiovi Varronovi z let 46 – 45 př. Kr. Kromě samotné překladatelské a interpretační práce se stručně zabývá i dobou, ve které byly dopisy napsány, dále životem, literárními díly a vzájemným vztahem obou mužů a rozdíly akcentace v publikovaných komentářích.

Abstract

The main task of this bachelor's thesis is translation and interpretation of Marcus Tullius Cicero's letters addressed to Marcus Terentius Varro from 46 to 45 BC. Apart from the translation and interpretation, it briefly concentrates on the period, in which letters were written, on life, literary works and relationship of both men and on the differences of accentuations in published commentaries.

Klíčová slova

Cicero, Varro, korespondence, dopisy, překlad, interpretace

Keywords

Cicero, Varro, correspondence, letters, translation, interpretation

Rozsah práce: 76 995 znaků

Obsah

Úvod.....	8
1. Marcus Tullius Cicero	9
2. Marcus Terentius Varro.....	13
3. Politická situace v Římě.....	15
4. Překlady a komentáře dopisů.....	18
4.1. Dopis IX.1	18
4.1.1. Okolnosti vzniku dopisu	18
4.1.2. Originální text.....	18
4.1.3. Překlad	19
4.1.4. Komentář	19
4.2. Dopis IX.3	20
4.2.1. Okolnosti vzniku dopisu	20
4.2.2. Originální text.....	20
4.2.3. Překlad	21
4.2.4. Komentář	21
4.3. Dopis IX.2	22
4.3.1. Okolnosti vzniku dopisu	22
4.3.2. Originální text.....	23
4.3.3. Překlad	24
4.3.4. Komentář	25
4.4. Dopis IX.7	27
4.4.1. Okolnosti vzniku dopisu	27
4.4.2. Originální text.....	27
4.4.3. Překlad	28
4.4.4. Komentář	28
4.5. Dopis IX.5	30
4.5.1. Okolnosti vzniku dopisu	30
4.5.2. Originální text.....	31
4.5.3. Překlad	31
4.5.4. Komentář	31
4.6. Dopis IX.4	32
4.6.1. Okolnosti vzniku dopisu	32
4.6.2. Originální text.....	32
4.6.3. Překlad	32
4.6.4. Komentář	33
4.7. Dopis IX.6	33
4.7.1. Okolnosti vzniku dopisu	34
4.7.2. Originální text.....	34
4.7.3. Překlad	35
4.7.4. Komentář	36
5. Rozdíly mezi komentáři.....	39
6. Závěr.....	39
7. Seznam použité literatury.....	40

Úvod

Lze říci, že Marcus Tullius Cicero a Marcus Terentius Varro byli největšími mysliteli své doby. Cicero je nám dnes znám jako jeden z nejlepších řečníků všech dob (ne-li vůbec nejlepší) a Varro je znám jako nejplodnější latinský prozaický autor (a dost možná i nejplodnější autor světové literatury). Oba muži se angažovali i ve vojenství a politice a zanedbatelné nejsou ani jejich vědecké počiny. Není tak pochyb, že jde o nesmírně důležité postavy. Zejména díky Ciceronovi je navíc doba jejich života nejlépe zdokumentovanou částí antiky. Jeho korespondence (ať už zcela soukromá nebo polosoukromá) odhaluje velmi podrobné detaily událostí jednotlivých let, měsíců i dní. Také nám odhaluje skutečnou Ciceronovu osobnost, která je díky tomu nejlépe prozkoumanou postavou z celých antických dějin.

V této práci budou nejprve představeni oba hlavní aktéři, jejich životy, úřady, které zastávali, války, kterých se zúčastnili a jejich literární díla. Dále bude stručně představena doba, do které jsou dopisy zasazeny (tedy doba občanských válek mezi Gaiem Juliem Caesarem a Gnaem Pompeiem Magnem od překročení Rubikonu po Caesarovu smrt). Dále následuje překlad a komentář sedmi vybraných dopisů, které Cicero napsal Varronovi. U každého dopisu jsou nejprve zmíněny okolnosti jeho vzniku, kde se oba muži nejspíše nacházeli a co se v té době odehrálo významného. Následují originální texty dopisů, jejich překlad a komentář, ve kterém jsou popsány a vysvětleny faktografické údaje i gramatické a syntaktické jevy. Do své práce jsem použil edici dopisů *Ad familiares* od Shackletona-Baileyho (viz. seznam použité literatury). Pro komentář jsem použil dvě edice, a sice Shackletona-Baileyho a Tyrrella s Purserem. Vzhledem k tomu, že se v některých dopisech jsou i některé pasáže (popř. jednotlivá slova) v řečtině, zvýraznil jsem je v textu kurzívou. Poté se pokusím o posouzení metodiky a rozdílů akcentace výkladu v mnou užitých komentářích a v závěru bude posouzení vztahů obou mužů mezi sebou (s ohledem na dostupné prameny).

1. Marcus Tullius Cicero

Marcus Tullius Cicero se narodil 3. ledna roku 106 př. Kr. v italském městě Arpinu (dnešní Arpino). Pocházel z bohaté rodiny jezdeckého stavu, která se v politickém životě dosud neangažovala (byl proto označován jako „*homo novus*“, tedy ten, jehož rodina dosud nezastávala ani jeden z nejvýznamnějších římských úřadů quaestora, aedila, praetora nebo konzula). Už v dětství projevoval skvělé schopnosti a inteligenci a věnoval se mnoha vědním oborům. Získal skvělé řečnické a filozofické vzdělání, mezi jeho učitele patřil Lucius Aelius Stilo Praeconinus, stoický filozof a nejstarší římský filolog. Právnické vzdělání získal od význačného římského právníka a augura Quinta Mucia Scaevoly Augura.

V letech 90-88 př. Kr. vykonával Cicero vojenskou službu v době války se spojenci pod vedením pozdějšího diktátora Lucia Cornelia Sully a Gnaea Pompeia Straba (otce jednoho z hlavních aktérů pozdější občanské války Gnaea Pompeia Magna). Právnickou kariéru zahájil někdy mezi lety 83-81 př. Kr. a jeho prvním významným případem byla obhajoba ve věci Sexta Roscia Amerina, který byl obviněn z otcovraždy. Tento proces měl díky politickým aspektům v Římě široký ohlas, protože byl do něj zapleten i Lucius Cornelius Chrysogonus, Sullův chránělec. Ten měl podle Cicerona naříditi vraždu Rosciovu otce, aby Sulla následně zapsal jeho jméno na seznam proskribovaných a mohl tak získat jeho rozsáhlé pozemky. Následně se chtěli zbavit i samotného Roscia, který by byl obviněn a odsouzen z otcovraždy. Aby prokázal jeho nevinu, musel Cicero do případu zatáhnout i Chrysogona jakožto hlavního organizátora celé akce, ale zároveň se snažil nezaplést do celé věci samotného Sullu.

Po tomto prvním významném úspěchu odešel Cicero na dva roky z Říma a vyrazil do Řecka. Oficiálně tak mělo být ze zdravotních důvodů, ale je dost možné, že se bál msty ze strany Chrysogona a Sully. Navštívil mimo jiné Athény a Malou Asii, kde za pomoci místních řečníků (mimo jiné i na Rhodu u Apollónia Molóna, se kterým se znal už z Říma) zdokonalil své řečnické schopnosti a prohloubil své už tak hluboké vzdělání. V Athénách se také seznámil s pozdějším zámožným římským podnikatelem a mecenášem Titem Pomponiem Atticem, se kterým ho po celý život pojilo přátelství. Ten také později vydával jeho spisy.

Po Sullově smrti se vrátil do Říma, kde se oženil s bohatou plebejkou Terentií, se kterou měl dceru Tullii (*76 př. Kr.) a syna Marca (*65 př. Kr.). Toto manželství vydrželo bezmála třicet let a skončilo rozvodem. Roku 76 př. Kr. se stal quaestorem a po vykonání tohoto úřadu spravoval Sicílii. Získal si zde pověst neúplatného a čestného úředníka. V souvislosti s tím přišel jeho druhý významný úspěch na právnickém poli, když jej roku 70 př. Kr. požádali

Sicilané, aby se ujal žaloby proti Gaiovi Verrovi, propraetorovi a bývalému správci Sicílie, který proslul neuvěřitelným vykořisťováním této provincie. Cicero za velmi krátkou dobu nashromáždil tolik důkazů, že nestačil ani všechny předložit, protože po několika dnech Verres odešel dobrovolně do vyhnanství. Tímto vítězstvím si získal pověst předního římského řečníka.

Roku 69 př. Kr. se Cicero stal aedilem, tři roky poté praetorem. Toho roku také podpořil návrh, aby byly Gnaeovi Pompeiovi Magnovi svěřeny zvláštní pravomoci kvůli válce s králem Mithridatem VI. Pontským (tzv. lex Manilia, zákon pojmenovaný po tribunovi lidu Gaiovi Maniliovi, který s ním přišel). Roku 63 př. Kr. dosáhl Cicero konzulátu, během kterého mimo jiné potlačil Catilinovo spiknutí, které patrně mělo usilovat o diktaturu. Roku 60 př. Kr. nabídl Gaius Iulius Caesar Ciceronovi, aby se přidal spolu s Pompeiem a Marcem Liciniem Crassem k právě vznikajícímu spolku (pozdějšímu prvnímu triumvirátu). Tuto nabídku Cicero odmítl, spojení Pompeiovy moci, Crassova bohatství a Caesarovy popularity chápal jako ohrožení autority senátu. Roku 58 př. Kr. musel Cicero opustit Řím kvůli tomu, že za svého konzulátu poslal řadu Catilinových spiklenců bez řádného soudu na smrt (mohl za to zákon navržený tribunem lidu Publiem Clodiem Pulcherem, který sice Cicerona přímo nejmenoval, ale byl jasně namířen proti němu, protože Cicerona nenáviděl). Jeho majetek byl následně zkonfiskován. Několik měsíců strávil v Thessalonice, ale už rok a půl po svém odchodu se vrátil do Říma, který ho velmi vřele přivítal, a získal zpět svůj dům i majetek. Do veřejného života během následujících několika let nijak zvlášť nezasahoval a vyučoval rétoriku a gramatiku. Pořád ovšem vystupoval u soudu jako obhájce. Také se více věnoval literatuře. V letech 51 – 50 př. Kr. spravoval jako prokonzul Kilíkii.

Po vypuknutí občanské války mezi Caesarem a Pompeiem roku 49 př. Kr. se Cicero přiklonil na stranu Pompeia, protože v něm viděl obránce senátu a republikánských tradic. Během Caesarova tažení napříč Itálií uprchl nejdříve za Titem Atticem do Épeiru a posléze za Pompeiem do Dyrrarchia, ale do závěrečné bitvy u Farsálu už nezasáhl. V říjnu 48 př. Kr. se jako jeden z mála Pompeiových zastánců mohl vrátit do Itálie, čehož využil a prozatím se usadil v Brundisiu. Zde zůstal až do září následujícího roku. Když se tehdy Caesar na krátkou dobu vrátil do Říma, dal při osobním setkání Ciceronovi svolení, aby zde mohl zůstat. Cicero příležitosti využil. Na přelomu let 47 a 46 př. Kr. také začalo jeho literárně nejplodnější období, které skončilo až jeho smrtí. Svá díla psal buď v Římě nebo v jedné ze svých vil. Politicky už se příliš nečinil, stále ovšem chodil na zasedání senátu. Cicero tehdy žil převážně v Římě, popřípadě odjížděl do své vily v Tusculu. Roku 46 př. Kr. se Cicero znovu oženil s velmi mladou a bohatou svěřenkyní Publilií, manželství ale vydrželo jen pár měsíců a skončilo

rozvodem. Roku 45 př. Kr. postihla Cicerona velmi těžká ztráta. V únoru po těžkém porodu zemřela dcera Tullia, kterou věrně miloval. Od tohoto roku také začal skládat dlouhou řadu filozofických děl. Cicero chtěl původně spolupracovat s Caesarem (v řeči *Pro Marcello* jej dokonce vychvaloval, zřejmě to ale nemyslel vážně), jelikož měl iluze, že obnoví moc a vliv senátu, ale poté, co se Caesar prohlásil doživotním diktátorem, se tyto iluze rozplynuly. Tehdy už nevykonával žádnou veřejnou funkci a věnoval se pouze filozofii a literatuře.

Cicero následně přijal Caesarovo zavraždění s nadšením (on sám se na něm ovšem aktivně nepodílel) a dostal se opět do politického popředí. Tentokrát se do nejvyšší politiky dostávali nejbližší Caesarův spolupracovník Marcus Antonius a Caesarův prasnovec a dědic Gaius Octavius (pozdější první císař Augustus). Cicero nechtěl, aby se tyto dva muži spojili a vytvořili spojenectví podobné tomu předchozímu. A tak zatímco mladého Octavia chtěl získat pro senát, proti Antoniovi pronesl sérii řečí (známé jako *Philippicae/Filippiky*), kde jej velmi ostře napadal. Tento politický manévr ale Ciceronovi nevyšel, ba naopak jej stál život. Octavius se s Antoniem spojil a spolu s Marcem Aemiliem Lepidem vytvořili tzv. druhý triumvirát. Stali se tak absolutními vládci Říma a Cicero byl Antoniem zapsán na seznam proskribovaných (podobně jako řada dalších obránců staré republiky). Následně byl 7. prosince 43 př. Kr. zavražděn najatými vrahy nedaleko své vily ve Formii. Navíc byla jeho hlava a ruce, kterými psal Filippiky, na Antoniův příkaz vystaveny pro výstrahu na Foru.

Hlavním Ciceronovým vzorem v rétorice byl Démosthenés, kterému se přibližoval svou vzdělaností, bystrostí a vtipností. Řeči jsou zdrojem informací pro římské právo, dějiny i náboženství. Cicero je dnes znám především jako řečník, ale to neznamená, že neměl mnohem širší zájmy. Krom řady publikovaných soudních a politických řečí (jen namátkou zmiňme *In Verrem*, 70 př. Kr.; *In Catilinam*, 63 př. Kr. a *Pro Caelio*, 56 př. Kr.) byl také autorem významných spisů zabývajících se řečnictvím, jeho dějinami, metodikou a ideálem dokonalého řečníka (např. *De oratore – O řečníku*, 55 př. Kr.; *De optimo genere oratorum – O nejlepším druhu řečníků*, 52 př. Kr.). Zabýval se i politickou teorií (např. *De re publica – O státě*, 54 – 51 př. Kr.) a především filozofií (např. *De finibus bonorum et malorum – O nejvyšším dobru a zlu*, 45 př. Kr., *Tusculanae disputationes – Tusculské hovory*, 45 př. Kr. a *Cato Maior de senectute – Cato Starší o stáří*, 44 př. Kr.). Z filozofických směrů Cicero zastával stoicismus. Působil i jako překladatel z řečtiny (z jeho překladů se ovšem zachovaly pouze fragmenty). Protože překládal i řecké filozofické spisy, musel vytvořit latinskou filozofickou terminologii, aby jí přizpůsobil „domácímu publiku“. Tyto pojmy se v západní filozofii udržely až do 18. století, kdy je začaly postupně nahrazovat řecké originály. Cicero se také pokoušel o poezii, mezi jeho

básnické výtvořy patří *De consulatu suo* (*O svém konzulátu*) a *De temporibus suis* (*O své době*), které ale již mezi jeho současníky nebyly nijak populární. Některá jeho díla se dodnes nedochovala, např. zeměpisná práce jménem *Chorographia* a spis *Admiranda* (*Podivuhodnosti*), ve kterém psal o různých kuriozitách.

Jak jsem již zmínil v úvodu, Marcus Tullius Cicero je dodnes nejznámější a nejdůkladněji prozkoumanou postavou antických dějin. Mohou za to jeho literární díla, ale hlavní zásluhu na tom má rozsáhlá korespondence, která se nám dodnes zachovala. Jeho dopisy, kterých se nám dodnes zachovalo zhruba 900 a jsou datovány do doby mezi lety 68 a 43 př. Kr., jsou rozděleny do čtyř skupin. První skupinou jsou listy souhrnně označované jako *Ad familiares* (*Přátelům*, 16 knih), které jsou adresovány jeho přátelům a známým z let 62 – 43 př. Kr. (do této sbírky patří i dopisy Varronovi rozebírané v této práci). Druhou skupinou jsou dopisy *Ad Atticum* (*Atticovi*, také 16 knih), které Cicero psal svému nejlepšímu příteli Atticovi v letech 68 – 44 př. Kr. Dále jsou to dopisy *Ad Quintum Fratrem* (*Bratrovi Quintovi*, 3 knihy), které Cicero psal v letech 60 – 54 př. Kr. a poslední skupinou, jejichž autentičnost byla ovšem velmi dlouho zpochybňována, jsou dopisy *Ad Marcum Brutum* (*Marcovi Brutovi*, 2 knihy), které Cicero napsal v roce 43 př. Kr. Neví se, kdy byly tyto dopisy poprvé zveřejněny, je ale pravděpodobné, že dopisy *Ad familiares* poprvé vydal již Ciceronův propuštěnec Marcus Tullius Tiro. Dopisy *Ad Atticum* objevil až roku 1345 italský básník Francesco Petrarca. Sám Cicero zřejmě neměl v plánu svou zcela soukromou korespondenci publikovat (na rozdíl od filozofa Senecy ml. o sto let později). Dopisy jsou velmi různorodé. Některé z nich jsou krátké a stručné, jiné jsou zase dlouhé a velmi podrobné. Některé dopisy zaznamenávají velmi důkladně politické události, které se v té době odehrávají, některé jsou krátké a narychlo sepsané a jiné jsou stručné, ale důkladně stylisticky propracované. I nálada v dopise je vždy různá. V některých dopisech je Cicero plný vtipu, jindy je vážný. V některých je politicky angažovaný, jindy je zase zdrženlivý. Dopisy Atticovi a Quintovi jsou pro svou otevřenost a upřímnost nejlepším zdrojem informací o Ciceronově osobnosti a díky dopisům přátelům (které mají mnohdy politický nádech) je navíc doba jeho života nejlépe prozkoumaným obdobím celé antiky. Cornelius Nepos se vyjadřuje o Ciceronově korespondenci jako o „*historia contexta eorum temporum*“ („souvislá historie oněch dob“)¹.

¹ *De viris illustribus, Atticus* (16,3)

2. Marcus Terentius Varro

Marcus Terentius Varro se narodil roku 116 př. Kr. pravděpodobně ve městě Reate (dnešní Rieti) v sabinské oblasti ve střední Itálii (proto se často užívá i přídomek Reatinus). Podobně jako Cicero, i on pocházel z jezdeckého stavu a ve svém rodném městě vlastnila jeho rodina rozsáhlé pozemky. Získal skvělé vzdělání, i on měl v Římě za učitele Lucia Aenea Stilona Praeconina (ten nebyl jenom významným filologem, ale zkoumal i starožitnosti, které ve velké míře později zkoumal i sám Varro). Později v Athénách studoval filozofii u akademika Antiocha z Askalonu.

Varronova politická i vojenská kariéra je úzce spjata s Gnaem Pompeiem. O jeho raném vojenském životě nejsou žádné spolehlivé zprávy, ale o jeho kariéře vojenského velitele máme doklady z mnoha stran. Roku 85 př. Kr. se zřejmě stal quaestorem a v letech 76 – 71 př. Kr. bojoval pod Pompeiovým velením v Hispánii proti rebelovi Quintovi Sertoriovi. Posléze se stal postupně tribunem lidu, kurulským aedilem a praetorem (přesné datum vykonávání těchto úřadů není známo). Na rozdíl od Cicerona se nikdy nestal konzulem. Opět na Pompeiově straně se od roku 67 př. Kr. účastnil války s piráty jako velitel loďstva, za což si vysloužil vyznamenání *corona rostrata* (zlatou korunu ozdobenou zmenšenými replikami lodní přídě, která byla udělována prvnímu vojákovvi, který vstoupil na nepřátelskou loď) a v letech 66 – 63 př. Kr. bojoval ve třetí válce proti králi Mithridatovi VI. Pontskému. Během války mezi Caesarem a Pompeiem se stal Pompeiovým legátem v Hispánii, kde velel dvěma jeho legiím (podle Caesara byl s nimi v Zadní Hispánii²). Ovšem poté, co část jeho vojska dezertovala a pod nátlakem se tak musel vzdát Caesarovi, rozhodl se Varro odejít do Dyrhachia za Pompeiem (podobně jako Cicero a Cato ml.) a vyčkat zde na to, jak dopadne závěrečná bitva u Farsálu. Po Caesarově jasném vítězství a následné Pompeiově smrti se Varro vrátil do Itálie poté, co jej Caesar pardonoval a roku 46 př. Kr. jej dokonce pověřil zřízením první velké veřejné knihovny. Od té doby už do politiky nezasahoval a věnoval se pouze vědecké práci. Roku 43 př. Kr. byl Varro Marcem Antoniem prohlášen nepřítelem státu a následně proskribován. Přišel sice o většinu svého majetku, dům i svou soukromou knihovnu, ale díky míru, který mu udělil Octavius, o život nakonec nepřišel. Zbytek života tak nakonec prožil v Římě a zemřel roku 27 př. Kr. v devadesáti letech.

Varro je znám především jako vědec, polyhistor a mimořádně plodný spisovatel. Řečník Marcus Fabius Quintilianus jej charakterizoval takto: „...*vir Romanorum eruditissimus*.

² *Commentarii de bello civili* (1,38)

*Plurimos hic libros doctissimos composuit, peritissimus linguae Latinae et omnis antiquitatis et rerum Graecarum nostrarumque...*³ („nejvzdělanější ze všech Římanů. Sepsal obrovské množství velmi učených knih, byl největší znalec latinského jazyka a historie jak naší, tak řecké...“, překlad Lucie Pultrové, 2015). Francesco Petrarca označil Varrona jako „il terzo gran lume romano“, tedy „třetí největší světlo římské“ (za Ciceronem a Vergiliem). Je mu dnes připisováno 74 děl o více než 600 knihách, věnovaných různým tématům. Z tohoto ohromného množství se dodnes zachovalo vcelku jediné dílo, a sice *Rerum rusticarum libri III* (*Tři knihy o zemědělství*). Z části dochovaných děl je třeba připomenout ještě jeho práci *De lingua latina* (*O latinském jazyce*), ze které se dochovalo pouze 6 neúplných knih z 25 (konkrétně knihy 5 – 10). Z ostatních děl se dochovaly pouze jednotlivé fragmenty nebo vůbec nic. Jeho velmi významným dílem byly *Antiquitates* (*Starožitnosti*), rozdělené na dva oddíly *Antiquitates rerum humanarum* (*Starožitnosti věcí lidských*, 25 knih) a *Antiquitates rerum divinarum* (*Starožitnosti věcí božských*, 16 knih). Ty roku 47 př. Kr. věnoval Caesarovi a pojednává v nich o politice a životě Římanů od nejstarších dob. Zabýval se i lingvistikou a literární teorií, krom již zmíněného spisu *De lingua latina* napsal i *De origine linguae Latinae* (*O původu latinského jazyka*), *De similitudine verborum* (*O podobnosti slov*), *Quaestiones Plautinae* (*Plautovské otázky*), *De poetis* (*O básnících*) atd. Podobně jako Cicero byl i Varro autorem poetickým, v mládí totiž složil *Saturae Menippeae* (*Menippské satyry*), kterých mělo být 150 knih a ze kterých se dodnes zachovalo asi 600 fragmentů. Filozofii se věnoval v dílech jako *Logistorici* (*Filozoficko-historické úvahy*, 76 knih dialogů s historickými a filozofickými náměty) a *De philosophia* (*O filozofii*). Rovněž se zajímal o vědu všeobecně, do svého díla *Disciplinae* (*Vědní obory*, 9 knih), které sepsal v posledním desetiletí svého života, shrnul veškeré vědění, které bylo dosud známo, a jehož rozřídění inspirovalo středověké vědce k vytvoření konceptu sedmi svobodných umění (*septem artes liberales*, kam patřila gramatika, dialektika, rétorika, geometrie, aritmetika, astronomie a hudba, každému z těchto umění a věd věnoval Varro jednu knihu). Lékařství a architektura, o kterých pojednávaly poslední dvě knihy, se počítaly spíše za technické obory a do konceptu tak nebyly zařazeny.

³ *Institutio Oratoria* (X,1,95)

3. Politická situace v Římě

Když 10. ledna roku 49 př. Kr. Caesar s legií XIII Gemina přešel řeku Rubikon, překročil tak zároveň nelegálně římské pomerium (posvátnou hranici, která chránila každé město před zlými silami a přes kterou nemohl přejít žádný velitel s vojskem) a to znamenalo zahájení občanské války. V době, kdy Caesarovi končilo jeho prokonzulské období, mu senát totiž zabránil ucházet se o nový konzulát v nepřítomnosti a zároveň mu nepřidělil žádnou novou provincii. Pro Caesara bylo důležité, aby zastával nějaký úřad, protože kdyby se vzdal vojska a vypravil se do Říma sám, byl by kvůli svým vysokým dluhům obžalován a tím by jeho politická kariéra skončila. Případné udělení úřadu by jej chránilo před stíháním.

Pochod přes Itálii probíhal z Caesarovy strany hladce. Protože se mu města na severu vesměs ochotně vydávala do jeho rukou, postupoval rychlým tempem do střední Itálie. Pompeius nevěděl, že Caesar měl s sebou jen jednu legii vojska, a tak on, většina senátorů a tehdejší konzulové Gaius Claudius Marcellus a Lucius Cornelius Lentulus Crus, uprchli z Říma na jih do Kapue. Pompeius měl ve skutečnosti k dispozici větší vojsko než Caesar, sám se mu ale postavit nechtěl. Vždy se totiž snažil vyhýbat se co nejdéle otevřenému střetu. Proti Caesarovi se postavil pouze patricij Lucius Domitius Ahenobarbus zhruba se třiceti kohortami u Corfinia, kde ale záhy padl do pasti a byl vlastními vojáky donucen se vzdát. Tažení přes Itálii bylo naprostým úspěchem a trvalo Caesarovi pouhých 65 dní. Navíc Caesar nenaplnil obavy mnohých, že jde o „druhého Sullu“. Zajatce nepopravoval ani jiným způsobem netrestal a nechtěl vztáhnout ruku na státní pokladnu, i když jí jako vítěz mohl užívat. Tím udělal velmi kladný dojem a řada Ahenobarbových mužů se přidala na jeho stranu.

Pompeius se mezitím snažil utéct do Brundisia, odkud by se svými legiemi přeplul přes Jaderské moře na východ do Epeiru. Ve východní části říše měl velkou podporu a doufal, že sežene dost prostředků a vojáků, aby mohl sestavit obří armádu a mohl tak nepřítele jasně porazit (Cicero Atticovi napsal, že mu Pompeius údajně řekl: „Sulla to dokázal, tak proč ne já?“⁴). Caesar nestihl dorazit do Brundisia včas, Pompeius totiž v březnu se svými senátory odplul. Caesar tak po dvou týdnech strávených v Římě vyrazil do Hispánie, kde v létě 49 př. Kr. porazil po delších manévrech v bitvě u Ilerdy vojsko pompeiovců Lucia Afrania a Marca Petreia. Třetí velitel, kterým byl Varro, se krátce poté Caesarovi vzdal. Caesar se tak zbavil jedné z potencionálních hrozeb, jelikož hispánské legie byly těmi nejkvalitnějšími, které Pompeius měl. Během návratu do Itálie se zdržel v Masilii (dávném spojenci Říma, který se

⁴ *Ad Atticum* (IX.10)

také přidal na Pompeiovu stranu), která mu poměrně dlouho vzdorovala. Nakonec se mu jí podařilo dobýt po dlouhém obléhání. Ke konci roku se vrátil do Říma, kde byl ustaven diktátorem, aby mohl předsedat volbám, na kterých byl sám zvolen konzulem pro následující rok. Po jedenácti dnech z funkce diktátora odstoupil.

Dalšího roku Caesar s částí armády přeplul z Brundisia přes Jaderské moře do Dyrrhachia (dnešní albánské město Drač) a chystal se zaútočit na Pompeia. Přechod byl velmi riskantní, protože Pompeiova velká flotila fakticky ovládala moře. V Řecku pak musel několik měsíců počkat, než se k němu přidala i část vojska pod velením Marka Antonia. Pompeiovi se mezitím podařilo k sobě svolat římské východní legie, kterých bylo celkem jedenáct. V červnu se Caesar pokusil blokovat Dyrrhachium, ale pompeiovcům se podařilo tuto obranu prolomit a jen se štěstím se vyhnul drtivé porážce a raději se stáhl do vnitrozemí Thessalie. Tam se s ním později setkaly posily, které k němu dorazily z Itálie. 9. srpna došlo k rozhodujícímu střetu mezi Caesarem a Pompeiem u Farsálu. Druhý jmenovaný se do bitvy nechtěl pouštět tak rychle, ale byl přinucen netrpělivými optimáty. I když měl Pompeius jasnou početní výhodu na moři i na zemi, Caesar využil svých schopností a Pompeia definitivně porazil. Pompeius se rozhodl uprchnout do Egypta, ale místní vládce Ptolemaios XIII. se jej rozhodl raději zbavit, aby se zavděčil Caesarovi. I po této bitvě se Caesar zachoval velkoryse. Slíbil milost všem, kteří jej o ní požádají. Mnozí tak učinili, někteří se ale odmítli podříditi. Např. Gnaeus a Sextus Pompeius (Pompeiovi synové) a Cato ml. utekli do Kyréné v severní Africe. Po vítězství u Farsálu byl Caesar opět jmenován diktátorem, tentokrát ovšem na rok (dle zákona mohli diktátoři zastávat tento úřad pouze na poloviční dobu).

Když Caesar dorazil do Egypta (kde se následně dozvěděl o Pompeiově zavraždění), v Alexandrii zrovna probíhaly spory o vládu mezi Ptolemaiem a Kleopatrou VII., jeho manželkou a zároveň sestrou. Caesar se v tomto sporu přidal na stranu Kleopatry, patrně kvůli Ptolemaiově podílu na Pompeiově vraždě, kterou sám neschvaloval (ba dokonce se měl při pohledu na jeho setnutou hlavu rozplakat). Nejprve se sice Ptolemaiovi podařilo Caesara s Kleopatrou obklíčit ve městě, ale po příchodu posil se situace obrátila a v bitvě na Nilu na začátku roku 47 př. Kr. Caesar zvítězil. Ptolemaios se následně utopil v Nilu při pokusu o útěk. Caesar pak Kleopatru dosadil na trůn jako novou egyptskou královnu a ta mu po několika měsících porodila syna Ptolemaia XV. (který si vysloužil přezdívku Caesarion – malý Caesar).

Po několika měsících strávených v Egyptě se Caesar roku 47 př. Kr. vypravil do Malé Asie proti ambicióznímu Farnakovi II., pontskému králi (a zároveň nejmladšímu synovi Mithridata VI.). Toho porazil po pouhých pěti dnech tažení 2. srpna v bitvě u Zely (dnešní Zile

na severu Turecka). V září se vrátil do Itálie, mezitím se však v Africe proti němu shromažďovalo vojsko uprchlých pompeiovců. Ti měli v rukách deset legií a na jejich stranu se přidal i numidský král Juba se třiceti válečnými slony. Hlavním městem jejich hnutí byla Utica. Na konci roku 47 př. Kr. se Caesar vylodil v Africe a rozhodující bitva se odehrála 6. dubna 46 př. Kr. u Thapsu (v dnešním Tunisku). Tam, navzdory neposlušnosti svého vojska (zaútočilo totiž předčasně), Caesar rychle porazil Metella Scipiona (ten v bitvě zemřel) a Catona ml. Krátce nato se Utica vzdala bez boje a Cato ml. spáchal sebevraždu, aby se vyhnul potupnému zajetí. Caesar se poté nakrátko vrátil do Říma, kde oslavil čtyřnásobný triumf nad Galií, Egyptem, Farnakem a Jubou. Z dobytého numidského království zřídil provincii Africa Nova, jejíž správu svěřil pozdějšímu historikovi Gaiovi Sallustiovi Crispovi. Senát mu následně odhlasoval deset ročních diktatur (to byla jen jedna z mnoha poct) a zároveň přišel s reformou kalendáře, který začal platit od začátku následujícího roku. Také byl jmenován konzulem bez kolegy pro následující rok. Poslední odpor ze strany pompeiovců čekal Caesara v Hispánii, kam utekli Pompeiovi synové a zároveň Caesarův bývalý legát Titus Labienus a kde mezitím vytvořili silnou armádu. Na konci roku 46 př. Kr. tam tedy vyrazil a 17. března roku 45 př. Kr. porazil své protivníky u Mundy (na jihu Španělska). Labienus padl přímo v bitvě, Gnaeus ml. byl necelý měsíc poté zabit a Sextovi se podařilo uprchnout na Sicílii. Sám Caesar tvrdil, že tato bitva byla jedna z nejtěžších, kterou kdy vybojoval. I tento úspěch později oslavil v Římě velkolepým triumfem.

Caesar se do Říma vrátil v říjnu a byl později zvolen konzulem pro následující rok (šlo o jeho pátý konzulát v životě). Tehdy se mnoho lidí začalo obávat, že Caesar hodlá přijmout titul rex (král). Dost tomu přispěl i fakt, že se Kleopatra s Caesarionem od roku 46 př. Kr. usadila v Římě a mohlo se to chápat i tak, že Caesar hodlá založit novou dynastii. Sám se královskému titulu ovšem vyhýbal. Když jej někteří lidé takto oslovovali, odpověděl, že „se nejmenuje Rex, ale Caesar“. Také začal plánovat další tažení, které mělo směřovat proti Parthům a které mělo začít 18. března 44 př. Kr. Chtěl se tak zbavit této velké východní hrozby a zároveň se pomstít za debakl u Karrh, který roku 53 př. Kr. vytrpěl jeho bývalý kolega-triumvir Marcus Licinius Crassus (sám v bitvě zahynul). Vrcholem pro mnoho senátorů, kteří se báli zbavení své moci, bylo prohlášení Caesarovy diktatury v únoru 44 př. Kr. za doživotní. Asi šedesát z nich se tak rozhodlo, že jej musí zabít, a to ještě před plánovaným odjezdem na východ na jeho posledním zasedání senátu v březnových Idách (15. března). Spiklenci pod velením Marka Bruta a Gaia Cassia svůj čin dokonali a Caesar byl po zasedání senátu ubodán třiadvaceti ranami.

4. Překlady a komentáře dopisů

4.1. Dopis IX.1

4.1.1. Okolnosti vzniku dopisu

Z dopisu lze vyčíst, že jej Cicero napsal v Římě (krátce poté, co dostal od Caesara svolení vrátit se sem), nelze z něj ale vyčíst, kde se právě nacházel Varro. O necelé dva roky dříve se vzdal Caesarovi v Hispánii a následně se spolu s Luciem Afraniem a Marcem Petreiem dostal do Dyrrachia, kde se přidal k Pompeiovu vojsku v Řecku. Žádnou významnou roli už ale v následujících bojích nesehrál. V době bitvy u Farsálu se stále nacházel v Dyrrachiu s Ciceronem a Catonem. Protože Caesar nejdříve neudělil milost senátorům, kteří stále na straně Pompeia (kromě Cicerona a Decima Laelia), zůstal Varro pořád v Řecku a zřejmě tam byl i v době napsání tohoto dopisu. Nyní se však mohl vrátit, protože mu Caesar již udělil milost.

4.1.2. Originální text

Scr. Romae ex. an. 47 aut in. an. 46

1. Ex iis litteris quas Atticus a te missas mihi legit quid ageres et ubi esses cognovi; quando autem te visuri essemus, nihil sane ex isdem litteris potui suspicari. in spem tamen venio appropinquare tuum adventum. qui mihi utinam solacio sit! etsi tot tantisque rebus urgemur ut nullam adlevationem quisquam non stultissimus sperare debeat¹⁾, sed tamen aut tu potes me aut ego te fortasse aliqua re iuvare. scito enim me, postea quam in urbem venerim, redisse cum veteribus amicis, id est cum libris nostris, in gratiam. etsi non idcirco eorum usum dimiseram²⁾ quod iis suscenserem sed quod eorum me suppudebat; videbar enim mihi, cum me in res turbulentissimas infidelissimis sociis³⁾ demi<si>ssem, praeceptis illorum non satis paruisse. ignoscunt mihi, revocant in consuetudinem pristinam teque, quod in ea permanseris, sapientiolem quam me dicunt fuisse. quam ob rem, quoniam placatis iis utor, videor sperare debere, si te viderim, et ea quae premant et ea quae impendeant me facile laturum⁴⁾.

Quam ob rem, sive in Tusculano sive in Cumano, <sive ad me sive>⁵⁾ ad te placebit, sive, quod minime velim, Romae, dum modo simul simus, perficiam profecto ut id utriusque nostrum commodissimum esse videatur⁶⁾.

4.1.3. Překlad

V Římě, na konci roku 47 př. Kr. nebo na začátku roku 46 př. Kr.

Z dopisu, který mi přečetl Atticus, kterému jsi jej poslal, jsem se dozvěděl, co děláš a kde se nacházíš. Ovšem nemohli jsme z něj nic pořádně vyčíst o tom, kdybychom tě mohli uvidět. Přesto doufám, že se tvůj příchod blíží. Kéž mi to přinese útěchu! I když nás tíží tolik velkých nesnází, že by ani ten nejhlupejší člověk nemohl doufat v nějakou úlevu, přece snad nějak můžeš pomoci ty mě nebo já tobě. Věz totiž, že poté, co jsem přišel do města, jsem se smířil se starými přáteli, a sice s mými knihami. Ovšem neskoncoval jsem s nimi proto, že bych na ně zanevřel, ale proto, že jsem se před nimi trochu styděl. Zdálo se mi totiž, že když jsem se s mými naprosto nevěrnými společníky zamotal do velice bouřlivých politických záležitostí, neposlouchal jsem dostatečně jejich rady. Odpouštějí mi a povolávají mne zpět k původnímu důvěrnému styku a říkají mi, že ty jsi byl moudřejší než já, protože jsi s nimi setrval. Proto nyní, když je užívám v klidu, zdá se, že mohu doufat, že jestli tě uvidím, snadno snesu věci, které mne trápí i ty, které mne ještě očekávají.

A proto, ať už to bude v Tusculu nebo Kúmách, (v mé nebo) v tvé vile, anebo v Římě, což si přeji nejméně, jen když budeme spolu, jistě zajistím, aby se to oběma z nás co nejvíce hodilo.

4.1.4. Komentář

1) *nullam...debeat* – dala by se tu očekávat věta typu *ut nemo nisi stultissimus ulla adlevationem sperare debet*. Lehmann vkládá *iam* za adjektivum *nullam*, které by tam dávalo smysl, ale není nutné.

2) *eorum usum dimiserat* – během předcházejících pěti let (tedy mezi lety 51 – 47 př. Kr.) Cicero nic nesepsal a ani se nijak nevěnoval literatuře a studiím.

3) *infidelissimis sociis* – užit ablativ absolutní („s naprosto nevěrnými společníky“).

4) *laturum* – krom tohoto participia Shackleton-Bailey uvádí i možnost *toleraturum*, ostatní edice navrhuji i *transiturum* (Tyrrell a Purser).

5) *<sive ad me sive>* - Cicero i Varro měli svou vilu v Tusculu i Kúmách, tato vsuvka by znamenala, že neměl jistotu, že by Varro byl pro případné setkání hostitelem, respektive

nechával volbu místa na Varronovi. Tuto vsuvku má pouze Shackleton-Bailey, Tyrrell a Purser se o ní vůbec nezmiňují.

6) *videatur* – krom tohoto slovesa jsou navrženy i varianty *diiudicetur* (Tyrrell & Purser) nebo *iudicetur* (Ernesti).

4.2. Dopis IX.3

4.2.1. Okolnosti vzniku dopisu

Tento dopis byl napsán krátce předtím, než se do Říma dostala zpráva o výsledku bitvy u Thapsu. Ta se sice odehrála již 6. dubna, běžně se ale zprávy ze vzdálených bitev dostaly do Říma s několikátýdenním zpožděním. Cicero zřejmě předtím dostal dopis od Varrona, ve kterém jej zval do své vily v Kúmách, ale v tomto dopise váhá, jestli by bylo dobré se s ním v tuto dobu sejít.

4.2.2. Originální text

Scr. Romae c. xiii Kal. Mai. an. 46

1. Etsi, quid scriberem, non habebam, tamen Caninio¹⁾ ad te²⁾ eunti non potui³⁾ nihil dare. quid ergo potissimum scribam? quod velle te puto, cito me ad te esse venturum. etsi vide, quaeso, satisne rectum sit nos hoc tanto incendio civitatis⁴⁾ in istis locis⁵⁾ esse: dabimus sermonem iis, qui nesciunt nobis, quocumque in loco simus, eundem cultum, eundem victum esse⁶⁾. <sed> quid refert? tamen in sermonem incidemus. valde id, credo, laborandum est, ne, cum omnes in omni genere et scelerum et flagitiorum volutentur, nostra nobiscum aut inter nos cessatio vituperetur⁷⁾! 2. ego vero neglecta barbarorum inscitia persequar⁸⁾. quamvis enim sint haec misera, quae sunt miserrima, tamen artes nostrae nescio quo modo nunc uberiores fructus ferre videntur quam olim ferebant, sive quia nulla nunc in re alia acquiescimus sive quod gravitas morbi facit ut medicinae egeamus eaque nunc appareat, cuius vim non sentiebamus cum valebamus.

Sed quid ego nunc haec ad te, cuius domi nascuntur, γλαῦκ' εἰς Ἀθήνας⁹⁾? nihil scilicet nisi ut rescriberes aliquid, me exspectares. sic igitur facies¹⁰⁾.

4.2.3. Překlad

V Římě, okolo 19. dubna roku 46 př. Kr.

I když nemám nic, o čem bych psal, nemohu přece Caniniovi nedat nic, když jde za tebou. Co tedy mám nejspíš napsat? To, co se domnívám, že chceš – že za tebou rychle dorazím. Ačkoli uvažuj, prosím, jestli je pro nás opravdu správné být na tomhle místě, když je zde taková zkáza státu: dáme látku k řečem těm, kteří neví, že ať už jsme na jakémkoli místě, žijeme tímž způsobem života a stejně se stravujeme. Co na tom záleží? Přece upadneme do pomluv. Věřu si myslím, že, když se všichni brodí ve všech typech zločinu a nemravnosti, se musíme velmi snažit, aby naše společná zahálka nebyla haněna. Ovšem já si nebudu všimát těch hloupých barbarů a budu tě následovat. Neboť ačkoli je to tak velká bída, že nemůže být horší, přece se zdá, že naše vědy nějak nyní nesou bohatší plody, než jaké nesly dříve. Buď je to proto, že si v ničem jiném neodpočineme, nebo proto, že závažnost nemoci způsobuje, že potřebujeme lék a nyní se ukazuje ten lék, jehož sílu jsme nepocítili, když jsme byli zdraví.

Ale proč já nyní píši o těchto věcech tobě, kterému „se rodí“ doma? *Proč nosím sovy do Athén?* Samozřejmě pro nic, leda proto, abys mi něco odepsal a abys mne očekával: a to jistě učiníš.

4.2.4. Komentář

1) *Caninio* – zde se zřejmě mluví o pompeiovci Luciovi Caniniovi Gallovi (zemřel roku 44 př. Kr.), který zastával roku 56 př. Kr. úřad tribuna lidu.

2) *ad te* – konkrétně se myslí do Kúmu a ne do Tusculu. V době napsání dopisu sice Varro byl v Tusculu, ale následujícího rána se měl vydat do Kúmu⁵.

3) *potui* – epistolární perfektum s prezentním významem.

4) *hoc tanto incendio civitatis* – užit ablativ absolutní („když je zde taková zkáza státu“). Zkázou státu Cicero zřejmě myslel válku v Africe a bitvu u Thapsu, ve které Caesar bojoval proti Metellovi Scipionovi a Catonovi ml., které navíc ještě podporoval numidský král Juba se svými válečnými slony⁶. Tato válka už sice v době sepsání dopisu skončila, ale detaily z bitvy se dostaly do Říma až později.

⁵ (srv. dopis IX.2, §1)

⁶ (viz. dopis IX. 6 – „*ad bestiarum*“)

5) *in istis locis* – myslí se tím Baie (přístav v Neapolském zálivu), které Varro zřejmě navrhl pro setkání.

6) *eundem cultum, eundem victum esse* – pojem *cultus* souhrnně označuje, jak konkrétní člověk žije, jaký je jeho zevnějšek, jaký má majetek, nemovitosti atd. a pojem *victus* značí jeho stravování, co jí a co pije.

7) *valde id...vituperetur* – tato pasáž se překládá a chápe velmi těžko, proto jsem jí přeložil takto stručně. Zejména část „*nobiscum aut inter nos*“ se těžko interpretuje. Sloveso *credo* na začátku má v Ciceronových dopisech ironický význam.

8) *ego...persequar* – Shackleton-Bailey nabízí vysvětlení, že Cicero bude následovat Varrona do jeho vily v Kúmách.

9) *γλαῦκ' εἰς Ἀθήνας* – nosit sovy do Athén znamená totéž jako české úsloví „nosit dříví do lesa“, značí tak zbytečnou činnost. První známé užití je patrně u Aristofana v komedii Ptáci (verš 301: *τίς γλαῦκ' Ἀθήναζ' ἤγαγεν;*).

10) *sic igitur facies* – futurum je zde užito jako nepřímý rozkaz.

4.3. Dopis IX.2

4.3.1. Okolnosti vzniku dopisu

Caninius přišel jednoho dne pozdě večer do Říma za Ciceronem a řekl mu, že se chystá zajít za Varronem do jeho vily v Kúmách. Ty sice nejsou v dopise přímo zmíněny, ale rozhodně nemyslel vilu v Tusculu, protože z ní měl Varro druhý den ráno odejít. Cicero řekl Caniniovi, aby se před odchodem stavil a vyzvedl u něj pro Varrona dopis, který stihl během noci sepsat. Caninius ovšem nedorazil a Cicero nechtěl dopis posílat pomocí posílčka. O pár dní později Caninius nečekaně navštívil Cicerona znovu, protože Varro změnil své plány a zůstal v Tusculu (tam byl podle dopisu IX.5 minimálně do červnových Nón). Cicero neměl čas napsat nový dopis, a tak poslal přes Caninia původní dopis. Ale hned poté (možná ještě téhož dne) napsal Varronovi tento dopis.

4.3.2. Originální text

Scr. Romae c. ix Kal. Mai. an. 46

1. Caninius tuus et idem noster, cum ad me pervesper¹⁾ venisset et se postridie mane ad te iturum esse dixisset, dixi ei me daturum aliquid; mane ut peteret, rogavi: conscripsi epistulam²⁾ noctu; nec ille ad me rediit: oblitum credidi. Ac tamen eam ipsam tibi epistulam misissem per meos, nisi audissem ex eodem postridie te mane e Tusculano exiturum. At tibi repente paucis post diebus, cum minime exspectarem, venit ad me Caninius mane; proficisci ad te statim dixit. Etsi erat ἔωλος illa epistula, praesertim tantis postea novis rebus allatis³⁾, tamen perire lucubrationem meam nolui et eam ipsam Caninio dedi; sed cum eo ut cum homine docto et tui amantissimo locutus ea sum, quae pertulisse illum ad te existimo.

2. Tibi autem idem consilii do, quod mihimet⁴⁾ ipsi, ut vitemus oculos hominum, si linguas minus facile possumus; qui enim victoria se efferunt, quasi victos nos intuentur, qui autem victos nostros moleste ferunt, nos dolent vivere. Quaeres fortasse, cur, cum haec in urbe sint, non absim, quemadmodum tu. Tu enim ipse, qui et me et alios prudentia vincis, omnia, credo⁵⁾, vidisti, nihil te omnino fefellit: quis est tam Lynceus⁶⁾, qui in tantis tenebris nihil offendat, nusquam incurrat⁷⁾? 3. Ac mihi quidem iam pridem venit in mentem bellum esse aliquo exire, ut ea, quae agebantur hic quaeque dicebantur, nec viderem nec audirem; sed calumniabar⁸⁾ ipse: putabam, qui obviam mihi venisset, ut cuique commodum esset, suspicaturum aut dicturum, etiamsi non suspicaretur: "hic aut metuit et ea re fugit aut aliquid cogitat et habet navem paratam." Denique, levissime qui suspicaretur et qui fortasse me optime novisset, putaret me idcirco discedere, quod quosdam homines oculi mei ferre non possent⁹⁾. Haec ego suspicans adhuc Romae maneo, et tamen λεληθότως consuetudo diuturna callum iam obduxit stomacho meo¹⁰⁾.

4. Habes rationem mei consilii; tibi igitur hoc censeo: latendum tantisper ibidem, dum effervescit haec gratulatio¹¹⁾, et simul, dum audiamus, quemadmodum negotium confectum sit¹²⁾; confectum enim esse existimo, magni autem intererit, qui fuerit victoris animus, qui exitus rerum, quamquam, quo me coniectura ducat, habeo, sed exspecto tamen. 5. te vero nolo¹³⁾, nisi ipse rumor iam raucus erit factus, ad Baias venire; erit enim nobis honestius, etiam cum hinc disceserimus, videri venisse in illa loca ploratum potius quam natatum¹⁴⁾. sed haec tu melius¹⁵⁾; modo nobis stet illud: una vivere in studiis nostris, a quibus antea delectationem modo petebamus, nunc vero etiam salutem; non deesse, si quis¹⁶⁾ adhibere volet, non modo ut architectos¹⁷⁾, verum etiam ut fabros¹⁷⁾, ad aedificandam rem publicam, et potius libenter

accurrere; si nemo utetur opera, tamen et scribere et legere πολιτείας et, si minus in curia atque in foro, at in litteris et libris¹⁸⁾, ut doctissimi veteres fecerunt, gubernare rem publicam et de moribus ac legibus¹⁹⁾ quaerere.

Mihi haec videntur: tu quid sis acturus et quid tibi placeat, pergratum erit, si ad me scripseris.

4.3.3. Překlad

V Římě, asi 23. dubna 46 př. Kr.

Když Caninius, tvůj a také můj přítel, ke mně pozdě večer přišel a řekl mi, že druhý den ráno za tebou půjde, řekl jsem mu, že mu dám nějaký dopis pro tebe a poprosil jsem ho, aby si to ráno vzal. Během noci jsem napsal dopis, ale Caninius se ke mně nevrátil. Domníval jsem se, že zapomněl. I tak bych ti poslal ten samý dopis po svých lidech, kdybych neuslyšel o tom, že nazítří ráno odjíždíš z tusculské vily. Ale po několika dnech, když jsem to už nečekal, za mnou Caninius ráno přišel a říkal, že za tebou ihned vyrazí. Ačkoli byl onen dopis už *zastaralý*, především když poté dorazily nové zprávy, přece jsem nechtěl, aby má noční práce přišla vniveč a dal jsem ten dopis Caniniovi. Ale hovořil jsem s ním jako s učeným člověkem a tvým velkým přítelem o tom, co ti, jak soudím, oznámil.

Dám ti tutéž radu, kterou si dávám sám sobě – abychom se vyhnuli očím lidí, jestliže se nemůžeme tak snadno vyhnout jejich jazykům. Neboť ti, kteří se holedbají vítězstvím, na nás shlížejí jako na poražené, zatímco ty, kteří těžce nesou porážku našich přátel, rozčiluje, že jsme naživu. Snad se ptáš, proč nejsem pryč jako ty, když se toto děje ve městě. Předpokládám totiž, že ty, který prozíravostí převyšuješ mne i ostatní, jsi viděl vše a že ti absolutně nic neuniklo. Kdo je takový Lynceus, že v takové tmě na nic nenarazí, a do ničeho nevběhne? Mě však již dávno napadlo, že by bylo dobré někam odejít z Říma, kde bychom neviděli a neslyšeli to, co se zde dělo a co se povídalo. Ale sám jsem byl velmi úzkostlivý. Domníval jsem se, že kdo by se se mnou setkal, pojal by podezření (jak by se to komu hodilo) nebo by řekl, i kdyby nepojal podezření: „Tenhle se buď bojí a kvůli tomu utíká, nebo má něco v úmyslu a má připravenou loď.“ Nakonec by si ten, který by mne nejméně podezřívával a který by mne snad znal nejlépe, myslel, že jsem odjel proto, že mé oči nemohly snést pohled na některé lidi. Protože se toto domnívám, zůstávám stále v Římě, a i tak dlouhodobý zvyk již *nepozorovaně* pevnou krustou obklopil můj žaludek.

Zde máš důvod mého rozhodnutí. Soudím tedy, že bys měl udělat toto – schovat se tam, kde jsi, a to na tak dlouho, dokud tato oslava neochladne, a zároveň dokud neuslyšíme o tom, jakým způsobem byla tato záležitost vyřešena, neboť soudím, že již byla vyřešena. Bude ovšem velmi záležet na tom, jaké bude smýšlení vítěze, a jak tato záležitost skončí. Sice už vím, kam mne domněnka vede, ale i tak čekám. Opravdu nechci, abys šel do Baií, pokud se tato povídačka již nerozkřikla. Pro nás totiž bude čestnější, i když bychom odtud odešli, aby se zdálo, že jsme na toto místo přišli spíše kvůli oplakávání než kvůli koupání. Ale toto ty lépe posoudíš, akorát se na tom musíme shodnout. Buď se můžeme oddávat spolu našim duševním pracím, od kterých jsme dosud žádali pouze potěšení, ale nyní i spásu. Nebo být k dispozici, a spíše s radostí přispěchat, kdyby nás chtěl někdo přizvat k budování státu, a to nejen jako architektky, ale i jako zedníky. Nebo jestli nikdo neužije našich služeb, přece můžeme psát a číst o státních záležitostech, a jestli se to nepodaří v senátu nebo na fóru, můžeme horlivě pracovat pro stát studii a knihami, jak činili staří filozofové, a zkoumat mravy a zákony.

Takové jsou mé návrhy. Bylo by skvělé, kdybys mi napsal, co budeš dělat a co máš v úmyslu.

4.3.4. Komentář

1) *pervesperi* – hapax legomenon, někteří editoři toto adverbium nahradili *nuper vesperi*, ovšem sloučeniny s *per* se v dopisech vyskytují velmi často pro zdůraznění.

2) *epistulam* – jde o dopis IX. 3 („*Etsi quid scriberem...*“)

3) *tantis postea novis rebus allatis* – „novými zprávami“ se myslí výsledek bitvy u Thapsu, o jejímž výsledku se v Římě dozvěděli někdy v té době. Proto se Cicero o svém původním dopise vyjadřuje jako o *ἄωλος* (starém a tedy zbytečném), protože v době jeho psaní výsledek ještě neznal.

4) *mihimet* – zájmeno *mihi* se zdůrazňovacím sufixem *-met* („sám sobě“),

5) *credo* – zde je toto sloveso užito s menší dávkou ironie a má tak oslabený význam „soudím“, „předpokládám“, „domnívám se“.

6) *Lynceus* – postava z řecké mytologie, Argonaut, vrah Kastora. Proslul svým vynikajícím zrakem, s jehož pomocí viděl i skrze zdi.

7) *incurrat* – jediné známé užití slova *incurrere* s absolutním významem a bez spojení s *in* + akuzativem u antických autorů.

8) *calumniabar* – deponentní sloveso *calumnior* má samo o sobě význam „křivě obvinít“ nebo „pomlouvát“, zde se to myslí zřejmě tak, že si Cicero již představoval, jak bude obviňován z toho, že se pokouší o útěk (Tyrrell a Purser uvádí překlad „I was over-anxious“, který jsem užil i zde). O slovese *calumnior* a jeho různých významech píše Peterson ve svém překladu Quintilianova díla *Institutio Oratoria* (odkaz v Shackletonovi-Baileym).

9) *possent* – zde je po spojce *quod* užit konjunktiv cizího mínění.

10) *et tamen...stomacho meo* – Římané věřili, že žaludek je centrem emocí, a proto když Cicero říká, že „dlouhodobý zvyk již nepozorovaně pevnou krustou obklopil můj žaludek“, znamená to, že jej dlouhodobý zvyk (myslí tím dlouhodobé stýkání s lidmi, které nemá rád) obrnil proti emocím. Substantivum *callum* znamená samo o sobě „mozol“.

11) *gratulatio* – myslí se tím zřejmě oslava Caesarova vítězství v bitvě u Thapsu, jejíž výsledek se někdy v té době dostal do Říma.

12) *negotium confectum sit* – záležitostí Cicero zřejmě myslí občanskou válku. Snad věřil, že boje spolu s bitvou u Thapsu nadobro skončily.

13) *te vero nolo...ad Baias venire* – Cicero se od Caninia zřejmě dozvěděl, že se Varro chystá odejít do Baií.

14) *natatum* – Baie byly proslulé zejména jako lázně.

15) *sed haec tu melius* – (*sc. aestimabis*), Wesenberg nahrazuje plurál *haec* singulárem *hoc*, jelikož se Cicero s Varronem mají shodnout jen na jedné věci – mají-li vyrazit do Baií nebo ne.

16) *quis* – (*sc. Caesar*)

17) *architectos; fabros* – buď by Cicero s Varronem pomáhali při budování státu jenom teoretickým uvažováním, nebo by se při něm aktivně angažovali.

18) *litteris et libris* – *litteris* konkrétně znamená psaním a *libris* čtením knih

19) *de moribus ac legibus* – je možné, že Cicero zamýšlel vrátit se ke své práci *De legibus*, na které pracoval od roku 52/51 př. Kr.

4.4. Dopis IX.7

4.4.1. Okolnosti vzniku dopisu

Cicero napsal tento dopis za situace, kdy v Římě panovala nejistota, kdy a kudy se Caesar vrátí z bojů v Africe. Cituje v něm několik řeckých i římských umělců a básníků, řada myšlenek je zde ale jen naznačených nebo dosud nepochopených.

4.4.2. Originální text

Scr. Romae ex. m. Mai. an. 46

1. Cenabam apud Seium¹⁾, cum utrique nostrum redditae sunt a te litterae. mihi vero iam maturum²⁾ videtur. nam quod ante[a te] calumniatus sum³⁾, indicabo malitiam meam: volebam prope alicubi esse t<e>, si quid bonae salutis⁴⁾; σύν τε δού' ἐρχομένω⁵⁾. nunc, quoniam confecta sunt omnia, dubitandum non est quin equis viris⁶⁾. nam ut audivi de L. Caesare filio⁷⁾, mecum ipse "quid hic mihi faciet patri?⁸⁾" itaque non desino apud istos qui nunc dominantur cenitare⁹⁾. quid faciam? tempori serviendum est.

2. Sed ridicula missa¹⁰⁾, praesertim cum sit nihil quod rideamus.

"Africa terribili tremit horrida terra tumultu.¹¹⁾"

itaque nullum est ἀποπροηγμένον¹²⁾ quod non verear. Sed quod quaeris quando, qua, quo¹³⁾, nihil adhuc scimus. istuc ipsum de Baiis¹⁴⁾, non nulli dubitant an per Sardiniam ueniat. illud enim adhuc praedium¹⁵⁾ suum non inspexit; nec ullum habet deterius¹⁶⁾, sed tamen non contemnit. ego omnino magis arbitror per Siciliam, sed iam sciemus; adventat enim Dolabella. eum puto magistrum fore¹⁷⁾.

"πολλοί μαθηταί κρείσσονες διδασκάλων.¹⁸⁾"

sed tamen, si sciam quid tu constitueris, meum consilium accommodabo potissimum ad tuum. qua re exspecto tuas litteras.

4.4.3. Překlad

V Římě, na konci května roku 46 př. Kr.

Zrovna jsem večerel u Seia, když nám oběma přišel dopis od tebe. Vskutku se mi zdá, že je již načase. Neboť protože jsem předtím klamal, povím ti o svém „šibalství“: chtěl jsem, abys byl někde nablízku, kdyby zde byla nějaká šance na spásu. Nakonec, *ve dvou se to lépe táhne*. Nyní, protože je vše hotové, nemůžeme váhat a musíme pospíchat vši silou. Neboť když jsem slyšel o Luciovi Caesarovi ml., řekl jsem si: „Co udělá mně, otci?“ Proto nepřestanu večeret s těmi, kteří nyní vládnou. Co mám dělat? Je třeba se přizpůsobit poměrům.

Ale pryč s vtipy, zvláště když není nic, čemu bychom se smáli.

„Afrika, země hrůzná, se třese strašnou bouří.“

Proto není nic *zavrženíhodného*, čeho bych se nebál. Ale když se ptáš: „Kdy, kudy a kam“, dosud nevíme nic. Ohledně toho se mluví o Baiích, někteří soudí, že přijde přes Sardinii, neboť si tento svůj statek dosud neprohlédl. Nemá žádný horší statek, ale přece jej nezavrhl. Já se spíše domnívám, že přijde přes Sicílii, ale to se již brzy dozvíme, neboť Dolabella přichází. Domnívám se, že on bude jako můj učitel:

„Mnozí žáci jsou lepší než učitelé.“

Ale přesto své rozhodnutí přizpůsobím co nejvíce tomu tvému, jestli se dozvím, pro co ses rozhodl. Pročež od tebe očekávám dopis.

4.4.4. Komentář

1) *Seium* – Podle Tyrrella a Pursera zde Cicero pravděpodobně hovoří o Markovi Seiovi, který se roku 74 př. Kr. stal kurulským aedilem a získal si ohromnou popularitu, když v době hladomoru prodával obilí a olej za nízkou cenu. Vlastnil velký statek v Ostii (o něm se zmiňuje i Varro⁷) a přátelil se s Ciceronem i Atticem, jak dosvědčují jiné Ciceronovy dopisy. Zemřel roku 45 př. Kr. Münzer soudí, že Seiem v dopise je ve skutečnosti jeho syn⁸. Ten patřil do okruhu caesarovců a stýkal se i s Ciceronem a Varronem.

2) *iam maturum* – Shackleton-Bailey soudí, že je načase vyrazit z Říma do Tuscula, zatímco Tyrrell a Purser tvrdí, že je načase, aby se Cicero a Varro spojili s Caesarem.

⁷ *De re rustica* (2.7)

⁸ Realencyklopädie (II, 1, Stuttgart 1921, col. 1121 – 1122)

3) *si quid bonae salutis* – (*sc. eveniret*). Velmi silná elipsa.

4) *σύν τε δὴ ἔρχομένω* – Cicero zde užil citát z Homéra: *σύν τε δὴ ἔρχομένω καί τε πρὸ ὁ τοῦ ἐνόησεν*⁹, „dva když pospolu jdou, tuť jeden spíše než druhý pozná, jak lépe co jest“ (překlad Otmara Vaňorného z roku 1934). Použil jsem zde české sousloví, které by do takové situace pasovalo.

5) *equis viris* – (*sc. festinemus*). Další elipsa. Sousloví *equis viris* (popř. *viris equisque*), dosl. „s muži i koňmi“, má u Cicerona význam „vší silou“ nebo „vší mocí“. Už v jeho době platilo jako úsloví.

6) *de L. Caesare filio* – Lucius Iulius Caesar ml. (syn Lucia Iulia Caesara, konzula pro rok 64 př. Kr. a bratra Gaia Caesara) byl na straně senátu a Pompeia, na rozdíl od svého otce, který byl legátem v Caesarově armádě. Roku 46 př. Kr. se stal Catonovým proquaestorem v Utice a ten jej také jmenoval ochráncem svých dětí. Po Catonově smrti přesvědčoval obyvatele Uticy, aby se Caesarovi vzdali. Ten jej sice omilostnil, ale nedlouho poté byl zavražděn Caesarovým vojákem (podle Cassia Diona měl Caesar dokonce jeho vraždu nařídít¹⁰).

7) *quid hic mihi faciet patri?* – Cicero cituje Publia Terentia Afera¹¹. Užití tohoto verše je zde irelevantní, protože Cicero nebyl s L. Caesarem nijak příbuzný. Užití substantiva *patri* snad lze chápat jediné tak, že Cicero byl ve srovnání s ním už starým mužem. Přesný smysl celé Ciceronovy citace zde neznáme.

8) *cenitare* – zde sloveso pravděpodobně nemá mít doslovný význam „večeřet s někým“. Cicero jím spíše vyjadřuje, že „musí stát na straně těch, kteří nyní vládnou“.

9) *missa* – (*sc. sint*)

10) *Africa terribili tremuit horrida terra tumultu.* – citace z Quinta Ennia¹². Tento verš Cicero užil i v díle *De oratore* (III.167) a *Orator* (93)

11) *ἀποπροηγμένον* – pojmy *προηγμένον* a *ἀποπροηγμένον* (lat. *praeposita* a *reiecta*) označovaly ve stoické filozofii v prvním případě věci přednostní (např. zdraví, bohatství, život, krása), které přispívají k životu v souladu s přírodou, a ve druhém případě věci zavrženíhodné,

⁹ *Hom. Il.* (X. 224-225)

¹⁰ *Historia Romana* (43.12)

¹¹ *Andria* (112)

¹² *Annales* (310, Vahlen)

kteře mohly být samy o sobě dobré či zlé, ale kterým se člověk měl každopádně vyhnout (např. smrt, chudoba, nemoc).

12) *quando, qua, quo* – Shackleton-Bailey nabízí vysvětlení *sc. Caesar adventurus sit* (tedy „Kdy, kudy a kam Caesar přijde“), oproti tomu Tyrrell a Purser uvádí *sc. Caesarem simus converturi* (tedy „kdy...se s Caesarem sejdeme“)

13) *istuc ipsum de Baiis* – Varro zřejmě slyšel, že se Caesar chystá připlout do Baií. Ve skutečnosti však přišel přes Sardinii a připlul do Ostie. Sám Caesar uvádí¹³, že z Afriky vyplul 13. června, ale v Římě byl nejdříve 25. července.

14) *praedium* – na provincie se nahlíželo jako na *praedia populi Romani* (statky římského lidu), ale protože nyní Caesar vládl celé říši, byly to jeho „statky“.

15) *deterius* – Sardinie byla proslulá svým špatným a nezdravým počasím.

16) *eum puto magistrum fore.* – myslí se tím, že Publius Cornelius Dolabella (kterého Cicero dříve učil rétoriku a který byl zároveň manželem jeho dcery Tullie) poučí Cicerona a Varrona, jak se chovat před Caesarem.

17) *πολλοι μαθηταί κρείσσορες διδασκάλων* – skutečný autor této věty je neznámý. Cicero s pomocí této věty ironicky naráží na Dolabellovu tendenci radit a poučovat v politických věcech.

4.5. Dopis IX.5

4.5.1. Okolnosti vzniku dopisu

Předtím, než napsal tento dopis, přišel Ciceronovi dopis od Varrona, ve kterém navrhoval následující Nóny (tedy 5. června) jako den odjezdu do Kúm. Poslední věta naznačuje, že do nich pořád zbývalo několik dní, možná týden. Je jisté, že nešlo o květnové Nóny, protože se Cicero v dopise zmiňuje, že bude i vhodná roční doba na návštěvu Kampánie (začátek června původního nereformovaného kalendáře se rovnal začátku dubna), a také proto, že se v předchozím dopise zmiňoval Caesarův návrat a příchod Dolabelly. Tyto události se jen sotva mohly stát dva týdny po příchodu zpráv o bitvě u Thapsu (které dorazily do Říma okolo 20. dubna) a šest týdnů před Caesarovým odjezdem z Afriky. Tento dopis je také pro interpretaci nejobtížnější.

¹³ *Commentarii de bello Africo* (98)

4.5.2. Originální text

Scr. Romae ex. m. Mai. an. 46

1. Mihi vero ad Nonas bene maturum videtur fore, neque solum propter rei publicae sed etiam propter anni tempus. qua re istum diem probo; itaque eundem ipse sequar¹⁾. 2. consili nostri²⁾, ne si eos quidem qui id secuti non sunt non paeniteret, nobis paenitendum putarem. secuti enim sumus non spem sed officium, reliquimus autem non officium sed desperationem. ita verecundiores fuimus quam qui se domo non commoverunt, saniores quam qui amissis opibus domum non reverterunt³⁾. sed nihil minus fero quam severitatem otiosorum et, quoquo modo se res habet, magis illos uereor qui in bello occiderunt quam hos curo quibus non satis facimus quia vivimus.

3. Mihi si spatium fuerit in Tusculanum ante Nonas veniendi, istic te videbo; si minus, persequar in Cumanum et ante te certiozem faciam, ut lavatio⁴⁾ parata sit.

4.5.3. Překlad

V Římě, na konci května roku 46 př. Kr.

Rozhodně se mi zdá, že Nóny budou nejlepší nejen s ohledem na poměry ve státě, ale i s ohledem na roční dobu. Proto tento den schvaluji a sám se také budu řídit tímž dnem. Co se našeho rozhodnutí týče, myslel bych si, že bychom ho měli litovat, i kdyby ti, kteří je nesledovali, toho nelitovali. Neboť jsme následovali ne naději, ale povinnost, ovšem neopustili jsme povinnost, ale zoufalství. Tak jsme byli slušnější než ti, kteří neodešli z domu, a byli jsme rozvážnější než ti, kteří se nevrátili domů poté, co přišli o svůj majetek. Ale nic nesnáším méně než přísnost těch, kteří nic neudělali, a ať už se věc má jakkoli, mám víc v úctě ty, kteří padli ve válce, než se starám o ty, kterým jsme se nezavděčili, protože jsme naživu.

Jestli budu mít čas přijít do své tusculské vily před Nonami, uvidím tě tam. A jestli ne, přijdu za tebou do kumanské vily a dám ti předem vědět, aby byla připravena koupel.

4.5.4. Komentář

1) *sequar* – zde má sloveso *sequor* oslabený význam „řídít se něčím“.

2) *consilii nostri* – není jasné, o jaké rozhodnutí mezi Ciceronem a Varronem se zde mluví.

3) *ita verecundiores...reverterunt* – jako příklad jednoho z těch, kdo se nevrátil domů, uvádí Watson řečníka a právníka Servia Sulpicia Rufa (podle Shackletona-Baileyho ovšem mylně).

4) *lavatio* – zřídka užívané substantivum značící soukromou lázeň, častěji užívaným synonymem je *balneum*. Krom tohoto jediného Ciceronova použití se vyskytuje maximálně dvakrát u Plinia St., Phaedra, Plauta atd.

4.6. Dopis IX.4

4.6.1. Okolnosti vzniku dopisu

Tento dopis napsal Cicero pravděpodobně krátce po svém příchodu do Tuscula (srv. konec předchozího dopisu) předtím, než se s Varronem sešel. Nelze však vyloučit, že jej stihl napsat ještě v Římě. V tomto dopise Cicero ukázal své znalosti stoické filozofie.

4.6.2. Originální text

Scr. In Tusculano, ut vid., ex. m. Mai. vel in. m. Iun. an. 46

Περὶ δυνατῶν με scito κατὰ Διόδωρον κρίνειν¹⁾. quapropter, si venturus es, scito necesse esse te venire; sin autem non es, τ<ωv> ἀδυνατῶν²⁾ est te venire. nunc vide utra te κρίσις magis delectet, Chrysippi³⁾ an haec quam noster Diodotus non concoquebat⁴⁾. sed de his etiam rebus, otiosi cum erimus, loquemur. hoc etiam κατὰ Χρύσιππον δυνατὸν est.

De Coctio⁵⁾ mihi gratum est; nam id etiam Attico mandaram. tu si minus ad nos, accurremus ad te. si hortum in bibliotheca habes, deerit nihil⁶⁾.

4.6.3. Překlad

V Tusculu, na konci května nebo na začátku června roku 46 př. Kr.

Věz, že já o možném soudím stejně jako Diodóros. A proto, jestli se chystáš přijít, věz, že tvůj příchod je nutný; ale jestli se nechystáš přijít, je tvůj příchod *nemožný*. Nyní uvaž, ze kterého z výroků máš větší radost, z Chryssipova nebo z toho, který náš učitel Diodotus nedokázal propracovat? Ale i o těchto věcech pohovoříme, až budeme mít volný čas. I to je *podle Chrysippa možné*.

Za Coctia (?) ti děkuji; neboť jsem to uložil i Atticovi. Jestli (nedorazíš) ty za mnou, zaběhnu za tebou. Jestli máš v knihovně zahradu, nic nám nebude chybět.

4.6.4. Komentář

1) *Περὶ δυνατῶν με scito κατὰ Διόδωρον κρίνειν* – Diodóros Kronos byl filozof působící ve čtvrtém a třetím století v Megaře a byl mimo jiné i učitelem Zenóna z Kitia, zakladatele stoicismu. Proslul hlavně díky rozhodujícímu argumentu (ang. master-argument), podle kterého je možné jen to, co existuje a co je skutečné, a co nebude skutečné, je nemožné. V samotné větě Cicero chytré užil vazbu akuzativu s infinitivem, kde akuzativ je latinský (*me*) a infinitiv řecký (*κρίνειν*), jelikož tuto vazbu znají oba jazyky.

2) *τ<ων> ἀδυνάτων* – Tyrrell s Purserem a většina ostatních editorů dává na toto místo *ἀδυνάτων* (tedy neutrum singuláru). Je pravděpodobné, že původní „o“ bylo omylem zaměněno za „ω“.

3) *Chrysippi* – Chrýsippos ze Soloi byl stoický filozof ze třetího století („završitel staré stoy“) a žák Zenóna z Kitia. Žádné jeho dílo se nám dodnes nedochovalo a jeho učení se tak musí rekonstruovat ze sekundárních pramenů. Chrýsippos mimo jiné poupravil Diodórov popis možného. Popsal možné jako to, co může být reálné, pokud tomu okolnosti nebrání.

4) *Diodotus non concoquebat* – Diodotus byl Ciceronův přítel, stoický filozof a učitel dialektiky, který dlouho žil v jeho domě.

5) *Coctio* – jméno Coctius není jinde doloženo. Corradus uvádí, že by tam mohlo být Cocceius (jistý Cocceius měl s Ciceronem od března 45 př. Kr. obchodní styky). Shackleton-Bailey v kritickém aparátu navrhuje i Cottius.

6) *si hortum in bibliotheca habes, deerit nihil* – tato pasáž možná odkazuje na něco z Varronova dopisu, ale nelze to doložit. Substantivum *hortus* zde může znamenat zahradu nebo zeleninu, kterou zahrada dává, a sousloví *deerit nihil* zde patrně znamená, že Ciceronovi a Varronovi nebude chybět „strava pro tělo i mysl“. Zahradu také chápat prostě jako místo, kde budou oba muži rozmlouvat, v tom případě by ale *deerit nihil* nemělo jasný význam. Každopádně je představa „zahrady“ v knihovně zvláštní. Mohlo snad jít o nějaký Ciceronův vtip.

4.7. Dopis IX.6

4.7.1. Okolnosti vzniku dopisu

Neví se, jak dlouho Cicero zůstal v Tusculu, ale uprostřed června tam ještě určitě byl¹⁴. Tento dopis napsal zřejmě krátce po svém návratu do Říma. Varro byl pořád ve své vile v Tusculu, kde jej Cicero nejspíše navštívil. Z původního plánu vyrazit v červnových Nónách do Kúm, který Cicero naznačil v dopise IX.5, zřejmě sešlo (podle komentáře Shackletona-Baileyho k dopisu IX.4 Cicero pravděpodobně až do listopadu neopustil nejbližší okolí Říma).

4.7.2. Originální text

Scr. Romae post. parte m. Iun. an. 46

1. Caninius noster me tuis verbis admonuit ut scriberem ad te si quid esset quod putarem te scire oportere. est igitur adventus [Caesaris scilicet]¹⁾ in expectatione; neque tu id ignoras. sed tamen, cum ille scripsisset, ut opinor, se in Alsiense²⁾ venturum, scripserunt ad eum sui ne id faceret; multos ei molestos fore ipsumque multis³⁾; Ostiae videri commodius eum exire posse. id ego non intellegebam quid interesset; sed tamen Hirtius⁴⁾ mihi dixit et se ad eum et Balbum et Oppium⁵⁾ scripsisse ut ita faceret, homines, ut cognovi, amantis tui.

2. Hoc ego idcirco nosse te volui ut scires hospitium⁶⁾ tibi ubi parares, vel potius <ut> utrubique; quid enim ille facturus sit incertum est. et simul ostentavi tibi me istis esse familiarem et consiliis eorum interesse. quod ego cur nolim nihil video. non enim est idem ferre si quid ferendum est et probare si quid non probandum est. etsi quid non probem <e>quidem iam nescio, praeter initia rerum⁷⁾; nam haec in voluntate fuerunt. vidi enim (nam tu aberas⁸⁾) nostros amicos cupere bellum, hunc autem non tam cupere quam non timere. ergo haec consili fuerunt, reliqua necessaria. vincere autem aut hos aut illos necesse erat⁹⁾.

3. Scio te semper mecum in luctu fuisse cum videremus cum illud ingens malum, alterius utrius exercitus et ducum interitum, tum vero extremum malorum omnium esse civilis belli victoriam, quam quidem ego etiam illorum timebam ad quos veneramus; crudeliter enim otiosis¹⁰⁾ minabantur, eratque iis et tua invisita voluntas et mea oratio. nunc vero¹¹⁾, si essent nostri potiti, valde intemperantes fuissent; erant enim nobis perirati, quasi quicquam de nostra salute decrevissemus quod non idem illis censussemus aut quasi utilius rei publicae fuerit eos

¹⁴ viz. *Ad Atticum* XII.5c

etiam ad bestiarum¹²⁾ auxilium confugere quam vel emori vel cum spe, si non optima, at aliqua tamen vivere.

4. At in perturbata re publica vivimus. quis negat? sed hoc viderint ii qui nulla sibi subsidia ad omnis vitae status paraverunt. huc enim ut venirem superior longius quam volui fluxit oratio. cum enim te semper magnum hominem duxi, tum¹³⁾ quod his tempestatibus es prope solus in portu, fructusque doctrinae percipis¹⁴⁾ eos qui maximi sunt, ut ea consideres eaque tractes quorum et usus et delectatio est omnibus istorum et actis et voluptatibus anteponenda. equidem hos tuos Tusculanensis dies instar esse vitae puto libenterque omnibus omnis opes concesserim ut mihi liceat vi nulla interpellante isto modo vivere. 5. quod nos¹⁵⁾ quoque imitamur, ut possumus, et in nostris studiis libentissime conquiescimus. quis enim hoc non dederit nobis, ut, cum opera nostra patria sive non possit uti sive nolit, ad eam vitam revertamur quam multi docti homines, fortasse non recte sed tamen multi, etiam rei publicae praeponendam putaverunt? Quae igitur studia magnorum hominum sententia vacationem habent quandam publici muneris, iis concedente re publica cur non abutamur?

6. Sed plus facio quam Caninius mandavit. ille enim¹⁶⁾ si quid ego scirem rogarat quod tu nescires; ego tibi ea narro quae tu melius scis quam ipse qui narro. faciam ergo illud quod rogatus sum, ut eorum quae temporis huius sint, quaecumque audiero¹⁷⁾, ne quid ignores.

4.7.3. Překlad

V Římě, druhá polovina června roku 46 př. Kr.

Náš přítel Caninius mne tvými slovy vyzval, abych ti napsal, jestli se neděje něco, o čem bych se domníval, že bys to měl vědět. Tedy očekává se příchod (rozumí se Caesarův), to ty jistě víš. Když ale Caesar napsal (tak se aspoň domnívám), že přijde do vily v Alsiu, jeho přátelé mu napsali, aby tak nečinil, že by mu tam mnozí byli přítěží a že i on sám by byl pro mnohé přítěží. Zdá se jim, že by pro něj bylo vhodnější přistát v Ostii. Sám nevím, jaký je v tom rozdíl. Ale přece mi Hirtius řekl, že on a Balbus i Oppius – lidé, kteří jsou ti přátelští, jak dobře vím – mu napsali, aby tak učinil.

Chtěl jsem, abys s tím byl obeznámen, abys věděl, kde si připravit „ubytování“, raději na obou místech (není totiž jisté, co udělá). Zároveň jsem ti ukázal, že jsem s nimi v přátelském vztahu a že s nimi sdílím jejich názory. Nevidím důvod, proč bych neměl chtít tak jednat. Neboť snášet to, co musí být snášeno a schvalovat to, co nesmí být schváleno není totéž. Ačkoli už nevím, co bych neměl schvalovat, kromě začátku této války, neboť to bylo na svobodné vůli.

Viděl jsem totiž (neboť ty jsi tu nebyl), jak naši přátelé toužili po válce, zatímco Caesar po ní ani tak netoužil, jako se jí nebál. Tudíž tyto začátky byly věci rozhodnutí a to, co následovalo, bylo pak nevyhnutelné. Nevyhnutelné bylo i vítězství té nebo oné strany.

Vím, že jsi vždy se mnou truchlil, když jsme pozorovali tu nesmírnou zkázu, zničení vojsk obou stran a vůdce jedné z nich, a především vyvrcholení všech zkáz, kterým bylo vítězství v občanské válce – vítězství, kterého jsem se obával, i kdyby patřilo těm, ke kterým jsme se přidali. Ti totiž nemilosrdně vyhrožovali i těm, kteří zůstávali stranou, a tvá vůle a mé řeči jim byly protivné. Ovšem kdyby se naši přátelé dostali k moci, byli by velmi bezohlední. Byli totiž na nás velmi rozhněvaní, jako kdybychom se rozhodli nad čímkoli ohledně naší záchrany, co jsme nerozhodli i pro ně, nebo jako kdyby bylo pro stát užitečnější, aby se uchýlili o pomoc k bestiím než aby buď zemřeli nebo žili s nadějí, jestli ne s tou největší, tak alespoň s nějakou.

Ovšem žijeme ve státě rozbouřeném. Kdo to může popřít? Ale ať se na to podívají ti, kteří si nepřipravili žádné podpory pro jakýkoli způsob života. Celou dosavadní řeč jsem přivedl až sem, dále, než jsem chtěl. Jelikož jsem tě totiž vždy považoval za velkého muže, protože během těchto bouří jsi téměř sám v přístavu a sklízíš ty největší plody, které můžeš mít, plody učenosti, abys uvažoval a pojednával o tom, čeho užítku a potěšení je třeba dávat přednost před všemi skutky a slastmi těchto lidí. Považuji tedy tyto tvé dny v Tusculu za rovné pravému životu, a rád přenechám veškerý majetek všem, jen abych já mohl žít tímž způsobem jako ty, nerušen žádným násilím. To také napodobuji, jak jen mohu, a velice rád si odpočinu při našich studiích. Neboť když vlast nechce nebo nemůže užít naše služby, kdo by nám nedovolil, abychom se vrátili k tomu životu, který mnozí učené lidé, možná ne správně, ale přece byli mnozí, považovali za přednější než politickou aktivitu? Pokud tedy taková studia, podle názoru velkých mužů, mohou být jakýmsi odpočinkem od veřejných povinností, proč bychom jich plně nevyužili, když to stát dovoluje?

Ale činím více, než mi Caninius nařídil, neboť vyžadoval, jestli vím něco, co ty nevíš, a já ti vyprávím to, co ty víš lépe než já sám, který vyprávím. Tudíž budu dělat to, o co jsem byl požádán, abys nebyl neinformován o tom, o čem uslyším, co se děje v této době.

4.7.4. Komentář

1) *Caesaris scilicet* – většina editorů pokládá tuto pasáž za nepůvodní glosu, protože Caesar není v Ciceronových dopisech Varronovi nikdy přímo jmenován. V překladu se ovšem hodí nahradit zájmeno vlastním jménem.

2) *Alsiense* – Alsium (dnešní Palo) bylo kolonií v Etrurii na pobřeží Tyrhénského moře jižně od Caere, kde měla řada významných Římanů své vily (krom Caesara jí zde měl mít i Pompeius). Možná ale nemusí jít o vilu v Alsiu, ale jednoduše o oblast okolo Alsia, kam Caesar připlul roku 45 př. Kr.

3) *multos...multis* – většina bohatých majitelů vil v Alsiu zřejmě stála za občanské války na Pompeiově straně a Caesarův příjezd by se jim tedy nezamlouval.

4) *Hirtius* – Aulus Hirtius (*asi 90 př. Kr.) byl římským politikem a spisovatelem, který mimo jiné napsal osmou knihu Caesarových Zápisků o válce galské (*Commentarii de bello gallico*). Suetonius píše, že někteří mu dokonce přisuzovali autorství Zápisků o válce alexandrijské, africké a hispánské¹⁵. Sloužil jako Caesarův legát v Galii a byl také jeho vyslancem pro vyjednávání s Pompeiem. Za občanské války sloužil v Hispánii, roku 46 př. Kr. se stal praetorem a rok nato správcem provincie Zaalpská Galie. Po Caesarově smrti se stal konzulem pro rok 43 př. Kr., ale 21. dubna téhož roku zemřel v bitvě u Mutiny.

5) *Balbus et Oppium* – Lucius Cornelius Balbus (pro rozlišení od svého stejnojmenného synovce označován jako Maior – starší) a Gaius Oppius byli Caesarovi důvěrní přátelé, kteří v té době zastávali významné politické funkce v Římě. Po Caesarově smrti byl navíc první jmenovaný osobním rádcem císaře Augusta.

6) *hospitium* – zde Cicero nemyslí doslovné ubytování, ale aby se Varro rozhodl, se kterou stranou se spojí (podobný význam má sloveso *cenitare* v dopise IX.7).

7) *initia rerum* – „začátkem věcí“ se myslí začátek války, který byl svalován na Caesara, ačkoli za to nemohl sám.

8) *aberas* – Varro byl v tu dobu v Hispánii.

9) *erat* – některé starší edice zde místo tohoto tvaru mají infinitiv *esse*.

10) *otiosis* – *otiosus* zde konkrétně označuje ty, kteří zůstali v Římě. Tyrrell s Purserem zde místo tohoto tvaru uvádějí superlativ *otiotissimi*.

11) *nunc vero* – Cicero se vrací ze vzpomínek na Pompeiův tábor do současnosti, jak by to dopadlo, kdyby příznivci republiky vyhráli v Africe.

¹⁵ *Vita Divi Iuli* (56)

12) *bestiarum* – bestii se zde myslí třicet slonů numidského krále Juby, se kterými přitáhl, když se přidal ke Scipiovi.

13) *duxi, tum* – Tyrrell s Purserem zde mají místo těchto dvou slov tvar *duxerim*.

14) *fructus percipis* – souslovím *fructus percipere* se vyjadřuje i doslovná zemědělská sklizeň.

15) *nos* – zde Cicero mluví pouze sám o sobě (Varro sám sebe neimitoval), ale zájmena *nobis* a *nostra* v následující větě pravděpodobně označuje oba.

16) *ille enim* – starší editoři uváděli místo zájmena *ille* tvar *iure*. Dodnes není úplně jasné, co se zde má ve skutečnosti nacházet. Někteří editoři uvádějí i zájmeno *is*.

17) *quaecumque audiero* – starší editoři (včetně Tyrrella s Purserem) mají místo zájmena *quaecumque* sousloví *quae (e re) tua*. Klotz čte *vera* místo zájmena *tua*. Wesenberg s Kayserem uvádí *quae <te scire interesse> tua videro*.

5. Rozdíly mezi komentáři

Nelze přesně říci, který z komentářů se zabývá více historickými okolnostmi nebo gramaticko-syntaktickými problémy, poměr mezi nimi se mění s každým dopisem. Podle mého soudu ovšem Tyrrell a Purser byli ve vysvětlování historických souvislostí (událostí a postav) pečlivější. Uvádí k nim i řadu odkazů do latinských literárních děl. Naopak Shackleton-Bailey poskytl více informací při řešení gramatických a syntaktických problémů. Na druhé straně Shackleton-Bailey poskytl u většiny dopisů mnohem delší úvodní text vysvětlující okolnosti sepsání dopisu a události, které se v tu dobu odehrály.

6. Závěr

Ohledně posouzení vztahů mezi oběma muži je třeba zmínit velmi důležitou věc. Dopisy, které Cicero psal přímo Varronovi (celkem jich existuje osm, krom sedmi rozebíraných v této práci byl ještě jeden napsán v červnu 45 př. Kr.), na první pohled ukazují oba muže jako přátele, kteří mají společné zájmy a názory a Cicerona v některých pasážích ukazují i jako muže uznávajícího Varronovy kvality a naznačují, že jej dokonce považoval za lepšího než sám sebe (viz. dopis IX. 1 – „*teque...sapientiore[m] quam me dicunt fuisse*“). Rovněž z některých Ciceronových vědeckých děl by se mohlo zdát, že vztah mezi nimi byl kladný. Ve své *Academii* oceňuje jeho přínos k římské literatuře a vědě. V témže díle také vyjadřuje Varronovi vděk za jeho práci *De lingua latina*, protože věděl, že bude věnována jemu. Jeho soukromá korespondence, kde Cicero o Varronovi také několikrát píše, ale ukazuje pravý opak. Z nich lze vyčíst, že Cicero Varrona neměl v oblibě. V jednom z dopisů¹⁶ o něm píše: „*mirabiliter moratus est, sicut nosti*“ („má velmi zvláštní morálku, jak jistě víš“). V jiném dopise¹⁷ zase pro jeho charakteristiku užije Patroklův popis Achillea: „*δεινὸς ἀνὴρ· τάχα κεν καὶ ἀναίτιοι αἰτιόωτο*“¹⁸ (v překladu Otmar Vaňorného z roku 1934 „strašný muž, jenž ve zvyku má též nevinné vinit“). Nakonec i dopisy, které Cicero psal přímo Varronovi, jsou chladné ve srovnání s dopisy, které psal svým skutečným přátelům. Je pravděpodobné, že Cicero na Varrona žárlil pro jeho větší šíři znalostí než byla ta jeho.

Mluvit tedy o Ciceronovi a Varronovi jako o přátelích by nebylo přesné. Snad se navzájem uznávali, ale zároveň se navzájem nemuseli.

¹⁶ *Ad Atticum* (II, 25)

¹⁷ *Ad Atticum* (XIII, 25)

¹⁸ *Hom. Il.* (XI. 654)

7. Seznam použité literatury

- BOATWRIGHT, Mary T., GARGOLA, Daniel J., TALBERT, Richard J. A. *Dějiny římské říše od nejranějších časů do Konstantina Velikého*. Oxford University Press, 2004, z angličtiny přeložili Ladislav Stančo a Jan Kysela, 544 str. ISBN 978-80-247-3168-1
- BURIAN, Jan, OLIVA, Pavel *Civilizace starověkého středomoří*. Praha: Svoboda, 1984, 548 str. ISBN 25-106-84
- CAESAR, Gaius Iulius. *Válečné paměti*. Přeložili: Ivan Bureš, Václav Dědina, Marie Husová a Václav Marek. Praha: Svoboda, 1972. 634 str. Antická knihovna, sv. 16. ISBN 25-116-72
- CONTE, Gian Biagio. *Dějiny římské literatury*. Přeložil kolektiv autorů pod vedením Dagmar Bartoňkové. Praha: KLP, 2008. 800 str. ISBN 978-80-86791-57-9
- GELZER, Matthias, *Cicero – ein biografischer Versuch*. Wiesbaden, Steiner 1969, 426 str.
- CHRIST, Karl, *Krize a zánik římské republiky*. Vyšehrad, 2010, z němčiny přeložil Jan Hlavička, 424 str., ISBN 978-80-7429-029-9
- MAGILL, Frank N. *The Ancient World: Dictionary of World Biography, Vol. I*. 2003. 1323 str. ISBN 0-203-45056-6
- RICKEN, Friedo, *Antická filosofie*. Nakladatelství Olomouc s.r.o., 2002, z němčiny přeložil David Mik, 232 str. ISBN 80-7182-134-9
- SHACKLETON-BAILEY, D. R. *Cicero: Epistulae Ad Familiares: Vol. II, 47-43 BC*. Cambridge University Press, London, New York, 1977. 635 str. ISBN 0-521-60698-5
- TYRRELL, R.M. a PURSER L.C. *The Correspondence of Cicero: Vol. IV*. Dublin University Press, 1894.
- VARRO, Marcus Terentius, *De lingua latina V.-VII*. Praha: Filozofická fakulta UK v Praze, 2015, z latiny přeložila a komentář a úvodní studii napsala Lucie Pultrová, 394 str. ISBN 978-80-7308-640-4
- WISEMAN, T.P. *Remembering the Roman People: Essays on Late-Republican Politics and Literature*. Oxford University Press, 2009, 282 str. ISBN 978-0-19-923976-4